

ROSTLINNÉ SLOUPY V ABÚSÍRSKÝCH KRÁLOVSKÝCH HROBOVÝCH
KOMPLEXECH
Miroslav Verner

První pyramidový komplex, který v Abúsíru nechal postavit panovník Sahure na počátku 5. dynastie, představuje významný mezník ve vývoji královské hrobky. Dosud neustálený plán pyramidového komplexu byl stabilizován, jeho jednotlivé součásti přesně definovány z hlediska funkce, proporcí i polohy, byl vyjasněn charakter výzdoby i optimální využití stavebních materiálů. Sahureův pyramidový komplex se pak nadlouho stal vzorem při budování královské hrobky.

Nové uspořádání pyramidového komplexu zavedené Sahureem zahrnovalo také jednu inovaci, která zatím unikala větší pozornosti badatelů, a to rozsáhlé zavedení různých typů rostlinných sloupů do výzdoby komplexu. V tomto trendu pokračovali i Sahureovi nástupci. Ponecháme-li stranou Džoserův pyramidový komplex z počátku 3. dynastie v Sakkáře, bylo to především královské pohřebiště 5. dynastie v Abúsíru, které se stalo dějištěm prvního velkého rozkvětu sloupů v dějinách staroegyptské pohřební architektury. Zlatý věk sloupů však netrval dlouho a skončil poměrně náhle na konci téže, tedy 5. dynastie.

V Sahureově pyramidovém komplexu byly použity tři typy sloupů - palmové (údolní chrám, otevřený dvůr), šestistvolové papyrusové (vchod do kaple s pěti nikami) a jednoduché cylindrické (údolní chrám a vedlejší vchod do zádušního chrámu). Všechny byly zhotoveny z červené žuly. Druhý pyramidový komplex, Neferirkareův, zůstal vzhledem k panovníkově předčasné smrti nedostavěn a spěšně z něj dokončovali pouze zádušní chrám teprve panovníkovi nástupci Neferefre a zejména Niuserre. V tomto chrámu dost nestandardního plánu byly použity výlučně čtyřstvolové lotosové sloupy ze dřeva, jž byly potažené vrstvou štuky a polychromované. Neferirkareův nástupce Neferefre zemřel krátce po nástupu na trůn a také jeho zredukovaný hrobový komplex, sestávající pouze z nedokončené pyramidy, zádušního chrámu a rituálních jatek, dokončoval jeho nástupce Niuserre. V chrámu byly použity šestistvolové papyrusové sloupy z vápence (hlavní vchod), jednoduché cylindrické sloupy ze dřeva (otevřený dvůr), čtyřstvolové lotosové sloupy z vápence (tzv. vnitřní vchod) a šestistvolové lotosové sloupy ze dřeva (sloupová síň). V posledním abúsírském pyramidovém komplexu, Niuserreově, byly použity výlučně šestistvolové papyrusové sloupy z červené žuly.

I když nejde o královský pyramidový komplex, v přehledu abúsírských staveb se sloupy by neměla chybět velkolepá hrobka Niuserreova zeté ve-

zíra Ptahšepsese. Byl to právě Ptahšepses, kdo ve funkci ředitele všech královských stavebních prací řídil dokončování pyramidových komplexů Niuserrea, do určité míry i Neferirkarea a Neferefrea a některých hrobek královen. Nepřekvapuje nás proto, že se v Ptahšepsesově hrobce setkáváme nejen s šestistvolovými lotosovými sloupy z vápence, ale dokonce s nejstarším dokladem osmistvolových lotosových sloupů z vápence. Posledně jmenované sloupy napodobovaly svazek osmi lotosových stvolů s poupaty tvořícími hlavici. Svazek stvolů byl pod hlavicí ovázán pěti prstenci stylizovaného provazu.

Niuserreovi nástupci Džedkare a Venis (Menkauhorův pyramidový komplex se dosud nepodařilo identifikovat) opustili Abúsír a své hrobky si nechali vybudovat v Sakkáře. Jejich komplexy byly posledními, v nichž byly ještě ve velké míře použity sloupy, v obou případech palmové z červené žuly, ve výzdobě použity. Jen v zádušním chrámu pyramidového komplexu Džedkareovy manželky šlo o šestistvolové papyrusové sloupy z vápence. S výjimkou standardního sloupu v tzv. čtvercové předsíni (antichambre carrée) se panovníci následující 6. dynastie vrátili ve výzdobě svých hrobových komplexů k použití pilířů, které byly charakteristické pro 4. dynastii.

Bližší zkoumání provedené Dieterem Arnoldem však ukázalo, že je více rostlinných sloupů ze Staré říše, než kolik jich původně bylo v pyramidových komplexech té doby. Je tedy zřejmé, že se tyto sloupy nevyskytovaly pouze ve výzdobě královských hrobových komplexů, ale i v dalších stavbách Staré říše, které dosud nebyly objeveny – chrámech bohů, královských residencích aj.

První velký rozkvět sloupů v královské hrobové architektuře tedy skončil tak náhle, jak začal, po zhruba půldruhém století. Je pozoruhodné, že od samého počátku šlo o plně vyvinuté typy sloupů, které se během doby Staré říše v zásadě neměnily. Je rovněž zajímavé, že se vedle jednoduchého cylindrického sloupu používaly pouze tři typy rostlinných sloupů – palmové, papyrusové a lotosové. Proč pouze tyto tři rostliny?

Zatím nejstarší doklad **palmového sloupu** pochází z Gízy, avšak nikoli jako součást architektury. Setkáváme se s ním na Chufuově pohřební lodi, jejíž kabinu podpírají právě tyto sloupky ze dřeva. Z téže doby pochází nosítka královny Hetepheres II., jejichž dřevěná, zlatem zdobená madla mají tvar palmového sloupku. V obou případech hlavici představuje palmová koruna sestávající z devíti větví, což je zvláštní, neboť devítiúhelník neumožňuje stereometricky plynulý přechod ke kvadratickému či hranolovitému abaku. Jak dokládají palmové sloupy z Abúsíru i z pozdějších staveb, tento tvar hlavice se neměnil.

Primát palmového sloupu použitého v architektuře tak pravděpodobně má zlomek sloupu z červené žuly z Džedefreova zádušního chrámu v Abú Raváši z poloviny 4. dynastie. Další sloup tohoto typu, který byl objeven

v klášteře Nahija, asi pochází z údolního chrámu Džedefreova komplexu. Pokud tomu tak opravdu je, může mít výskyt uvedených sloupů právě v Džedkareově pyramidovém komplexu hlubší význam: tento panovník, ponecháme-li opět stranou komplex Džoserovy pyramidy, by nebyl pouze prvním, kdo zavedl rostlinné sloupy do výzdoby svého hrobového komplexu, ale také jako první začlenil do své královské titulatury označení „syn Reův“, kterým se jednoznačně přihlásil ke slunečnímu kultu.

Jak již bylo výše zmíněno, představují nejstarší známé doklady palmových sloupů plně vyvinuté typy, tvarově i proporčně vyvážené, což předpokládá určitou předcházející evoluci a otevírá také otázku prototypu. Je dřík palmového sloupu stylizovaným kmenem, k němuž byly přivázány palmové větve, jak předpokládal H. Ricke? Nebo byl odvozen z otepi palmových větví, jejichž řapíky byly původně omazány hlínou, která po vyschnutí otep zpevnila, jak soudil W. M. F. Petrie? L. Borchardt ve své průkopnické práci o egyptských rostlinných sloupech původ palmového sloupu nezkoumal, pouze vyjádřil údiv nad prstencem stylizovaného provazu pod hlavicí, který mu připadal nelogický, neboť sloup netvořil svazek palem.

Původ palmového sloupu však mohl být mnohem prostší. Mohlo jít o stylizovanou palmu, jejíž široce rozevřená koruna byla ovinutým provazem a tak opticky zredukována, což ve stylizované podobě dodalo hlavicí sloupu esteticky i proporčně vyvážený tvar a rovněž zdání větší stability.

Palma datlová byla v Egyptě hojně rozšířeným stromem, jak dokládají již nejstarší nálezy datlových pecek na neolitických sídlištích. Poskytovala stavební materiál, ale i osvěžující stín a lahodné ovoce. Nepřekvapuje proto, že se záhy stala posvátným stromem i symbolem dlouhověkosti, plodnosti, sladkosti a míru. Byla symbolickým stromem Horního Egypta. Ze všech významů palmy pak k zavedení palmových sloupů do výzdoby královských hrobových komplexů přispěl zejména její vztah jak ke slunečnímu, tak i k pohřebnímu kultu.

Vztah palmy ke slunečnímu kultu byl dávného data, jak dokládají již nejstarší egyptské náboženské písemné památky, Texty pyramid. V nich se o „palmovém dřevě“ výslovně mluví jako o potravě slunečního boha Rea. K tomuto vztahu přispívala i skutečnost, že široce rozevřená, stín poskytující koruna palmy svými větvemi a listy připomínala slunce a jeho paprsky.

Vztah k zádušnímu kultu pak souvisel s plodností a mírem, jichž byla palma rovněž symbolem. Palmové háje, doložené na různých místech Egypta, jakými bylo Buto, Achmím, Dendera aj., byly považovány za ctihodná, posvátná místa. Nepřekvapuje tedy, že ve stínu palem ležely významné hřbitovy včetně toho, na němž měli být pohřbeni nejstarší dolnoegyptští vládci v Buto.

Nejstarší známý doklad **lotosového sloupu** představuje malý model ze slonoviny objevený Z. Y. Saadem v jedné z hrobek z 1. dynastie v Heluánu.

Model pochází pravděpodobně z nábytku, který byl součástí pohřební výbavy. Typologicky jde o dost neobvyklý sloup napovídající, že se v době jeho vzniku teprve hledaly optimální proporce i tvar. Sloupek tvoří svazek osmi lotosových rostlin, uspořádaných tak, že jedna je uprostřed a zbývající ji obklopují. Hlavici tvoří napůl rozevřená poupata. Svazek je pod hlavicí ovázan stylizovaným provazem. Po více než půl tisíciletí byl lotosový sloup, tentokrát šestistvolový a ze dřeva, použit v již zmíněných zádušních chrámech Neferirkarea a Neferefrea v Abúsíru. Poté opět na dlouhou dobu zmizel z pohřební architektury, aby se znovu objevil ve Střední říši.

Ze starého Egypta jsou známy dva druhy lotosu, modrý a bílý. Častěji je znázorňován modrý lotos, který poutal pozornost Egyptanů tím, že se jeho květ na vodní hladině ráno otevíral a večer zase zavíral. Lotos se tak stal symbolem regenerace, vzkříšení a věčného života.

Se zatím prvním dokladem **papyrusového sloupu** se setkáváme již v Džoserově pyramidovém komplexu z počátku 3. dynastie, v Sakkáře. Tři, tehdy ještě vázané papyrusové sloupy zde zdobily průčelí tzv. Severního paláce. Sloupy velmi realisticky napodobovaly papyrusovou rostlinu s široce rozevřeným květem a stonkem, který měl ve vodorovném řezu tvar konvexního trojúhelníku. Po dlouhé přestávce se v poněkud jiné podobě papyrusový sloup znovu objevil v abúsírských pyramidových komplexech.

Papyrus tvořil odedávna dominantní součást životního prostředí starých Egyptanů. Papyrusové houštiny pokrývaly nilské břehy i rozlehlé plochy nilské delty. Nepřekvapuje tedy, že se papyrus stal nejen symbolem Dolního Egypta, ale zároveň i hojnosti a neustálé regenerace a svěžesti, papyrusová houština pak místem zrození života.

Typy sloupů, s nimiž se v pyramidových komplexech v Abúsíru setkáváme, doplňuje jednoduchý sloup cylindrického až mírně kónického dřívku bez hlavice, zakončený je přímo abakem. Napodoboval stylizovaný kmen blíže neurčeného stromu. Kusy takových kmenů, které podpíraly jednoduchou střechu z větví nebo rohoží, známe již z predynastické doby. Nejstarším dokladem tohoto typu sloupu z kamene může být patka z červené žuly nalezená v Chasechemvejevě ohradě v Hierakonpoli. Dřevěné sloupy tohoto typu byly použity např. v Menkaureově údolním chrámu ze 4. dynastie v Gíze, vápencové pak v zádušním chrámu královny Neferhetepes v Sakkáře.

Typologická rozmanitost rostlinných sloupů a náboženské významy připisované rostlinám, které sloupy napodobují, kladou řadu otázek týkajících se funkce sloupů v královských hrobových komplexech. Jaký význam v nich měly obecně? Byly nějaké důvody k užití specifického typu sloupu v určitém hrobovém komplexu, případně v některé jeho části? Měl např. otevřený dvůr s palmovými sloupy v Sahureově zádušním chrámu jiný náboženský význam než podobný dvůr s papyrusovými sloupy v Nuserreo-

vě nebo lotosovými sloupy v Neferirkareově zádušním chrámu? Proč se rostlinné sloupy objevily v pyramidových komplexech tak rozsáhle a náhle právě na počátku 5. dynastie v Abúsíru? A proč tak náhle koncem téže dynastie zase zmizely? Bylo by možné klást další otázky, jejichž zodpovězení však je, kromě několika obecných postulátů a námětů k úvahám, mimo rámec tohoto krátkého sdělení.

Sloupy měly v egyptských chrámech, včetně těch, které byly součástí pyramidových komplexů, nejen funkční a výzdobnou funkci. I když funkční a estetická kritéria byla důležitá, architektura staroegyptských chrámů odrážela rovněž skutečnost, že chrám byl sídlem božských sil a průsečíkem složitých náboženských představ. Chrám byl v zásadě chápán jako *imago mundi*, obraz světa, a v rámci této koncepce je také třeba úlohu sloupů v chrámech chápat. Např. ti, kdo se na člunu blížili k přístavní rampě Niuserreova pyramidového komplexu, byli s materializací této koncepce konfrontováni již při vstupu do údolního chrámu: dlažba z černého čediče symbolizovala úrodnou egyptskou černozem, z níž vyrůstaly sloupy jako stylizované papyrusové rostliny podpírající nebesa – mohutné ploché stropní bloky zdobené na spodní straně žlutými hvězdami na modrém pozadí. Vstupní síň údolního chrámu tedy neumožňovala pouze přístup do pyramidového komplexu, představovala zároveň vstup do podsvětní residence faraona – boha, který i po smrti žije na zemi a vládne lidu svého času. Sloupy měly v celé kompozici komplexní význam: podpíraly nebesa, spojovaly zemi s nebem a stabilizovaly celý vesmír, čímž z chrámu činily místo, kde „se svět, podsvětí i nebesa stýkají“.

Náhlé a rozsáhlé užití sloupů v pyramidových komplexech na počátku Staré říše bylo stejně pozoruhodné, jako jejich náhlé zmizení na konci téže dynastie. Je zřejmé, že tento dvojí posun nebyl podmíněn ani změnou funkce jednotlivých částí stavby, ani pouze esteticky motivovaným rozhodnutím. Šlo o zásadní změnu stylu, kterou velmi výstižně charakterizoval např. W. Wolf těmito slovy: „Vstupem z Chafreova do Sahureova chrámu vstupujeme do jiného světa. Jde o změnu pólu – strnulost se mění v živost, ponurost v pestrost barev... Vůdčí motiv stavebního umění Staré říše vychází ze sloupu odvozeného z přírody a odsouvá stranou krystalicky stereometrický pilíř ... Na rozdíl od pilíře sloup představuje návrat k přírodě a odhaluje hlubší význam celé změny stylu: odklon od abstraktního k hmatatelnému, od myšlení k nazírání, od memfidské k heliopolské teologii ...“. Se slovy W. Wolfa nelze než souhlasit. Zbývá pouze dodat, že to byl blahodárný, životodárný vliv slunce, který umožňoval pestrost a regeneraci přírody a života.

Soudě podle dokladů z reliéfní výzdoby v hrobkách Staré říše i některých archeologických nálezů, byly rostlinné typy sloupů důležitým stavebním elementem zejména v obytných stavbách vládnoucí elity, které byly

s ohledem na klimatické podmínky Egypta budovány z lehkých rostlinných materiálů a sušených cihel. Různé typy sloupů nepochybně zdobily také královské paláce a residence, o nichž se příležitostně dovídáme z písemných pramenů. Žádný z těchto královských paláců z doby Staré říše se však dosud nepodařilo objevit a prozkoumat. Tato skutečnost je politováníhodná, neboť lze předpokládat, že právě v těchto palácích by bylo možné objevit cenné doklady o vývoji různých typů sloupů. Některé archeologické nálezy naznačují, že residence králů 5. dynastie ležely pravděpodobně nedaleko od jejich pyramidových komplexů v Abúsíru. Dá se dokonce předpokládat, že k založení těchto residencí došlo současně se založením nové královské nekropole v Abúsíru, což mohlo stavitelům poskytnout příležitost k radikální změně uměleckého stylu a zároveň také přenést výzdobné prvky z královských světských paláců do pyramidových komplexů, jejich residencí na onom světě.

Rozsáhlé zavedení různých typů rostlinných sloupů do královské pohřební architektury na počátku 5. dynastie je tak dalším, zatím ne dostatečně doceněným dokladem vrcholícího slunečního kultu v té době. Jistě nebylo náhodou, že se rozkvět sloupů v pyramidových komplexech 5. dynastie časově shodoval s krátkým obdobím budování slunečních chrámů coby nedílné součásti královského zádušního kultu. Nebylo rovněž náhodou, že sloupy z pyramidových komplexů zmizely nedlouho po vybudování posledního slunečního chrámu, v době, kdy se v pohřebních formulích v hrobkách začalo objevovat jméno vládce mrtvých boha Usira a kdy jeho kult začal odsouvat stranou kult slunečního boha Rea. Z architektury pyramidových komplexů pozdní Staré říše však nezmizely všechny projevy slunečního kultu, ostatně tvar pyramidy je toho nejviditelnějším dokladem. Ve shodě se staroegyptským způsobem myšlení spolu různé náboženské představy nadále koexistovaly, pouze v poněkud jiném uspořádání.

Literatura

Arnold, Dieter

1966 „Hypostyle Halls of the Old and Middle Kingdom?“, in: Peter Der Manuelian (ed.), *Studies in honor of William Kelly Simpson*, sv. I, Boston: Dept. of Ancient Egyptian, Nubian, and Near Eastern Art, Museum of Fine Arts, s. 39–54;

Borchardt, Ludwig

1897 *Die ägyptische Pflanzensäule*, Berlin;

1907 *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re^c*, Leipzig: J. C. Hinrichs;

1909 *Das Grabdenkmal des Königs Nefer-ir-ke3-re^c*, Leipzig: J. C. Hinrichs;

1910–1913 *Das Grabdenkmal des Königs Š3-ħu-re^c*, sv. I–II, Leipzig: J. C. Hinrichs;

Foucart, George

1897 *Histoire de l'ordre lotiforme*, Paris: E. Leroux;

Germer, Renate

1985 *Flora des pharaonischen Ägypten*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern;

Hermesen, Edmund

1981 *Lebenssymbolik im alten Ägypten*, Köln: E. J. Brill;

Petrie, William M. F.

1910 *The Arts and Crafts of Ancient Egypt*, London: T. N. Foulis;

Phillips, J. Peter

2002 *The Columns of Egypt*, Manchester: Peartree Publishing;

Ricke, Herbert

1944-1950 *Bemerkungen zur ägyptischen Baukunst des Alten Reiches*, I-II, Zürich: Borchardt-Institut [Beiträge Bf. 4-5];

Täckholm, Vivi - Drar, Mohammed

1941 *Flora of Egypt*, I-III, Cairo: Fouad I University;

Verner, Miroslav

2002 *The Realm of Osiris. Abusir*, Cairo: The American University in Cairo Press;

Wilkinson, Richard H.

1994 *Symbol and Magic in Egyptian Art*, London: Thames and Hudson;

Wolf, Walther

1957 *Die Kunst Ägyptens*, Stuttgart: Kohlhammer.